

Підгурська В. Ю.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філології і лінгводидактики,

Поліщук Т. В.,

магістрантка ННІ педагогіки;
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Мовнокомунікативні вміння як складова професійного мовлення майбутнього вчителя початкових класів

Одна з основних функцій мови вчителя – забезпечення повноцінної передачі знань. Існує пряма залежність між мовнокомунікативними вміннями педагога й успішністю сприйняття і запам'ятовування знань учнями. Мовлення вчителя може зробити це сприйняття доступним і цікавим, а може й ускладнити його. Мова має не тільки інформувати, але й впливати на свідомість, почуття учнів, спонукати їх до міркування, до вчинку. Тому вчитель постійно має міркувати над змістом сказаного, над темпом, ритмом, логікою.

А. Капська взагалі відносить професію вчителя до мовленнєвих і вводить такі поняття, як "педагогічне мовлення", "мовленнєві вміння вчителя". Справді, вміння читати, говорити, розповідати є спільними для всіх людей, усіх професій. Проте вміння розповідати, читати, запитувати, відповідати на запитання зовсім по-іншому виглядає стосовно вчителя, бо кожне слово вчителя вміщує цілу низку уроків: урок із предмета, урок життя, урок поведінки, стосунків і т. ін. [3].

Педагогічна діяльність є комунікативно насиченою і передбачає розмаїття комунікативних умінь, серед яких вирізняються вміння швидко та правильно орієнтуватися в мінливих умовах спілкування, планувати та адекватно здійснювати систему комунікації, зокрема її найважливішу ланку – мовленнєвий вплив; швидко і точно знаходити адекватні змісту акту спілкування комунікативні засоби, що відповідають одночасно і творчій індивідуальності педагога, і ситуації мовлення, а також індивідуальним особливостям об'єкта впливу (співрозмовника); постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні, вміння чітко й емоційно виражати свої думки і почуття, здатність до педагогічної імпровізації [2; 61-62].

Сучасну теорію розвитку мовнокомунікативних умінь майбутнього вчителя, безумовно, збагачує і критичне використання педагогічної спадщини, зокрема ідей К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Значний інтерес викликає концепція К. Ушинського, в основу якої покладено ідею про те, що мова і мовлення є не тільки результатом, джерелом вікової мудрості народу, але і важливими засобами розвитку особистості учня. Досліджуючи спадщину вченого, бачимо, що видатний педагог справедливо вважав одним із вирішальних стимулювальних факторів

впливу на дитину слово вчителя. К. Ушинський не уявляв собі педагога без досконалого володіння рідною мовою, рідним словом як засобом впливу на дитину. "У руках вихователя слова такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарб і пензля живопису, без мармуру й різця скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова виховання не переходить у мистецтво, майстерність" [6; 160].

На думку педагога, вихователь ставить за основну мету досягти володіння учнем скарбами рідного слова, навчити дитину цілком свідомого і самостійного висловлення своїх думок. К. Ушинський пропонує методику навчання дітей мови, виокремлюючи три основних завдання: розвинути дар слова; озброїти учня багатством словникового складу рідної мови; забезпечити опанування логіки і граматичних законів мови в системі.

Аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського з проблеми навчання рідної мови переконує, що навчання мови – нелегка справа, оскільки це не просто передача знань, практичних умінь і навичок, – це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини [5]. Учитель сам має виявляти "творчість словом" і навчати словесної творчості дітей, щоб вони відчували красу рідної мови, дбали про її чистоту, дбайливо ставилися до слова.

Одна з основних функцій слова вчителя – забезпечення повноцінної передачі знань. Існує пряма залежність між мовнокомунікативними вміннями педагога й успішністю сприйняття і запам'ятовування знань учнями. Мовлення вчителя може зробити це сприйняття доступним і цікавим, а може й ускладнити його. Мова не тільки інформує, але й впливає на свідомість, почуття учнів, спонукає їх до роздумів, до вчинків. Тому вчитель постійно повинен міркувати над змістом сказаного, над темпом, ритмом, логікою. Відомі думки А. Макаренка про те, що він відчув себе педагогом тоді, коли навчився з 112-ма відтінками вимовляти "ні", свідчать про визначальну роль "краси і сили мовленнєвої підготовки вчителя для виконання тих складних обов'язків, які суспільство та держава покладають на нього" [4].

Розвиток мовнокомунікативних умінь у студентів потребує чіткого визначення критеріїв *комунікативних якостей мовлення*, їх нормативної бази.

В основу комунікативних якостей мовлення покладено систему поглядів і рекомендацій, вироблену античними теоретиками поезики й ораторського мистецтва, за допомогою якої оцінювалися якості гарного мовлення. Ними було описано такі якості, як ясність, чистота, доцільність, точність та ін. На переконання Цицерона, слова є "ніби точними найменуваннями понять, вони виникають майже одночасно з самими поняттями, слова слід відбирати". Окрім того, він підкреслював, що висловлюватись потрібно ясно й виразно, гарно й доречно. Звичайно, не всі думки римських теоретиків риторики є беззаперечними, однак визначальним є сам факт спроб античних ораторів створити теорію якостей гарного мовлення.

Б. Головіним було розроблено й теоретично обґрунтовано вчення про комунікативні якості мовлення. Його схему лінгвістичного осмислення якостей гарного мовлення використали як російські (О. Леонт'єв, В. Костомаров, С. Ожегов, Л. Скворцов), так і українські мовознавці (М. Жовтобрюх, Л. Булаховський, Д. Ганич, Н. Бабич, Л. Мацько, І. Олійник, Г. Сагач та ін.) для теоретичного пояснення й опису основних комунікативних якостей мовлення (правильність, точність, логічність, багатство, чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність, змістовність, стислість, простота та ін.).

Мовлення майбутнього вчителя початкових класів має вирізнятися такими якостями:

Правильність – дотримання літературних норм, які сприймаються мовцями як зразок. І в усному мовленні, і на письмі обов'язковим є дотримання лексичних, граматичних і стилістичних норм. Формування правильності забезпечують тренінги, робота зі словниками, спеціальною лінгвістичною літературою, написання текстів, слухання й аналіз правильного мовлення;

Точність – відповідність висловлювань того, хто говорить, його думкам. Великою мірою вона залежить від глибини знань та ерудиції особистості, а також від активного словникового запасу. Виявляється точність мовлення вчителя у використанні слів відповідно до їх мовних значень, розвивається вона в процесі роботи зі словниками, навчальною, науковою літературою, аналізу власного і чужого мовлення тощо, без чого неможливе оволодіння мовою і мовленнєвими навичками;

Логічність – акт комунікації, який забезпечує смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті. Важливими умовами логічності є: уникнення невиправданого повторення спільнокореневих слів (тавтології), зайвих слів (плеоназм); чіткість у побудові ускладнених речень;

Багатство – використання різноманітних засобів вираження думок у межах відповідного стилю, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень. Чим більше різноманітних і розрізняваних свідомістю слухача мовних знаків, їх ознак припадає на “мовленнєвий простір”, тим мовлення багатше і цікавіше;

Чистота – вживання засобів вислову, які відповідають літературній мові, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові іншомовних запозичень. Забезпечується вона системою установок, мовною грамотністю, мовним чуттям учителя;

Доречність – добір мовних засобів відповідно до цілей і мети спілкування. Вона відточує, шліфує мовне чуття педагога, допомагає ефективно управляти поведінкою аудиторії: встановлювати контакт, збуджувати і підтримувати інтерес до спілкування, нейтралізувати роздратування, викликати почуття симпатії, розкутість тощо;

Достатність – мовлення, яке не викликає запитань щодо його змісту, зрозуміле для співрозмовника без додаткової інформації, не залишає нез'ясованим жоден аспект розмови [1; 330].

Ясність – доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає. Вона забезпечує адекватне розуміння сказаного, не вимагаючи від співрозмовника особливих зусиль при сприйнятті. Ясності мовлення сприяють чітка дикція, логічне і фонетичне наголошування, правильне інтонування, розмірений та уповільнений темп, спокійний і ввічливий тон. Досягненню ясності мовлення сприяє цілеспрямований процес спілкування: чим частіше вчитель є учасником комунікації, тим більше уваги приділяє мовленню, його ясності, від якої залежать досягнення комунікативної мети, задоволення від спілкування;

Виразність – особливості структури вислову, які підтримують увагу та інтерес слухачів або читачів. Забезпечують виразність мови: добре знання мови та її виражальних засобів; знання особливостей функціональних стилів; удосконалення мовної вправності, вироблення мовного чуття. Виразність розвивається на основі тренінгів, власної творчості, спостережень за мовленням різних соціальних груп, аналітичного читання художньої літератури тощо. Завдяки їй здійснюється вплив на почуття аудиторії;

Змістовність – передбачає глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією з цієї теми; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого;

Досягти якостей гарного мовлення неможливо без високої лінгвістичної свідомості носія мови, любові до мови, постійної потреби аналізувати, удосконалювати, шліфувати власне мовлення. Майбутній учитель початкових класів має добре оволодіти мовними нормами, стежити за їх змінами, не допускати змішування мовних явищ, проявів інтерференції; критично ставитися до написаного і мовленого слова. Якісне мовлення вчителя є показником рівня мовленнєвої культури суспільства. Отже, процес набуття досвіду професійної комунікації, комунікативних умінь як на рівні усного, так і писемного мовлення, має проходити в стінах освітніх закладів. Студенти повинні засвоїти норми літературної мови, комунікативні якості мовлення, знати лексичне значення нових комунікативних одиниць, уміти відтворити їх на письмі відповідно до норм українського правопису. Адже мовнокомунікативні вміння – це не тільки вироблення в студента відповідних мовних навичок, а й постійна потреба вдосконалення власного мовлення, потреба шліфувати мову, збагачувати словник, підвищувати мовну лексико-стилістичну грамотність. Тобто майбутній вчитель, як носій культуромовного ідеалу, повинен зважати на ті зміни, що відбуваються довкола.

Список використаних джерел та літератури

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. / Надія Денисівна Бабич. – Л. : Світ, 2003. – 432с.
2. Кан-Калик В. А. Основы профессионального педагогического общения / Виктор Абрамович Кан-Калик. – Грозный : Чечено-Ингуш. гос. ун-т им. Л. Н. Толстого, 1979. – 138 с.

3. Капська А. Й. Педагогіка живого слова / Алла Йосипівна Капська. – К., 1997. – 140 с.
4. Макаренко А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта / А. С. Макаренко // Сочинения. В 7 т. Т. 4 / А. С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН СССР, 1957. – С. 197–251.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 5 / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – 638, [1] с.
6. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения / Константин Дмитриевич Ушинский. – М. : Просвещение, 1968. – 557 с.